

Etnikai kisebbségek a városban

A Várostörténészek Európai Szövetsége második konferenciáját 1994. szeptember 8. és 10. között Strasbourgban rendezte. A 12 szekció egyikét a szervezők az etnikai kérdésnek szentelték (Ethnic minorities in the city). A szekció előadásai nagy idő- és térkoordináták között mozogtak: az időben legkorábbi referátum a 15-16. századokkal foglalkozott, ugyanakkor több előadás homlokterében a két háború közti évtizedek álltak. Ami a témák térbeli szóródását illeti, Közép-, Dél- és Észak-Európát egyaránt érintették az egyes referátumokban.

Az olasz Stefano Zaggia azt a folyamatot mutatta be, ahogyan a velencei városállamban (Pádova, Verona, Vicenza, Treviso és Velence város) folyamatosan kialakult a zsidó gettó intézménye. A zsidók először a 14. század derekán és második felében jelentek meg nagyobb számban az említett településeken, ahol pénzkölcsönzéssel foglalkoztak. A bankári szerep nagy gazdasági súlyt kölcsönzött a velencei zsidóknak, akik és ennek a későbbiek szempontjából lesz jelentősége, a város gazdasági vérkeringésének térbeli központjaiban, a belvárosi negyedekben telepedtek meg. A zsidók lakóhelyi tömörülése ezekben az évtizedekben nem külső, diszkriminatív hatósági kényszer hatására, hanem a spontán gazdasági érdekeltség készítésére valósult meg. A kereskedelmi és banknegyedek, melynek lakói a hivatásszerűen e tevékenységből élő zsidók lettek, éppen olyan szakmai korporatív szegregációt képeztek, mint az egyéb kézműves lakóhelyi negyedek.

Gyökeresen változott a helyzet a 16. század kezdetétől: részben egyházi nyomásra, részben a Cambrai Liga elleni hadjárat negatív gazdasági következményei nyomán a velencei szenátus 1516-ban a zsidó gettó intézményének meghonosítása mellett döntött a városok zsidó lakosai számára egy egyértelműen elkülönített lakónegyedet kívánt kényszerlakhelyül kijelölni. Az intézmény jelentése kettős volt: egyrészt korlátozta a zsidók városi életlehetőségeit, másrészt legalizálta ottlétüket. A gettó azt is jelentette, hogy szigorúan szabályozták a falai között zajló életet és a külvilággal való kapcsolatát.

A velencei gettó vált kötelező modellé minden olasz város számára a század közepétől. A pápa több alkalommal is adott ki ilyen értelmű bullát. Az 1562. évi, a római zsidó negyed létesítéséről intézkedő bullában szerepelt elsőként a gettó kifejezés.

A zsidóüldözéssel is párosuló gettósítás mégsem volt gyors és könnyen végrehajtható feladat. Mivel az érintett városok rá voltak utalva a kereskedő és bankár zsidók gazdasági tevékenységére, kénytelenek voltak tekintetbe venni az ő szempontjaikat is. A gazdaságilag befolyásos velencei zsidóknak ugyanakkor döntő volt, hogy térbelileg ne szakadjanak el túlságosan a települések belvárosi magjától. A szenátusok és a zsidó közösségek között évtizedekre elhúzódó tárgyalások tétje éppen az, hogy ott és úgy alakíthatók-e ki a gettók, hogy mindkét fél igényeinek megfeleljenek.

A zsidó városi kisebbségekkel még további két előadó foglalkozott. A svéd Bertil Andersson Göteborg példáján mutatta be a kora újkori olasz modell fordítottját, azt, ahogyan a toleráns városi miliő gazdasági és közösségi prosperitást nyújt a zsidó kisebbségnek. Göteborgot 1775-ben *porto franco*-nak nyilvánították, vagyis minden beköltöző idegen előtt megnyitották. Ebben az időben Göteborg mellett csak a főváros, Stockholm és Norrköping engedte a zsidók betelepülését. 1786-tól megindult a zsidó közösség gyarapodása; 1865-ben több mint 400 főt számlált e közösség. Ezekben az évtizedekben a város gazdasági konjunktúrát élvezett, ami a zsidó kereskedők, pénzemberek számára is érvényesülési lehetőségeket teremtett. 1838-ban

a svéd kormány emancipálta a zsidókat, melyek legnagyobb városi hányada Göteborgban élt. A városban nem volt antiszemita atmoszféra és az asszimiláció is gyorsan haladt előre. Némileg más a helyzet a két háború között, midőn már nem a jogi emancipáció van napirenden, hanem a modern politikai antiszemitizmus időnként kormánypolitikává erősödő koráramlata szab feltételeket a zsidó közösségeknek és családoknak.

A legnépesebb vidéki magyar város, Debrecen zsidó társadalmát elemezve Timár Lajos bemutatta a főbb foglalkozási és státuscsoportokat, melyek a zsidó városi közösséget tagolták. Az 1930-ban a város népességének 8,4 százalékát, 1941-ben azonban már csak 7,3 százalékát tették ki, s főleg a status quo ante izraelita felekezetet alkotó jelentős városi zsidó népességnek mintegy a fele tartozott a kereskedelem és hitelélet szektorához, több mint a harmada az iparban dolgozott, vagy abból húzott jövedelmet, és valamivel kevesebb mint a harmada volt értelmiségi, fele részben orvos. Másként szólva ez azt jelenti, hogy e kisebbségben többségben voltak a képzett emberek: az iparban nagy a magántisztviselők aránya, a kifejezetten értelmiségi foglalkozásokat folytatók mellett ugyanakkor jelentős a vállalkozó réteg.

A civis város zsidósága különösen éles kontrasztban állt a város teljes társadalomszerkezetével: csak minden ötödik zsidónak volt valamilyen mezőgazdasági érdekeltsége, szinte teljesen hiányzott közülük az agrárproletariátus. Ebből, valamint a felerősödő antiszemitizmusból egyaránt következett, hogy Debrecen zsidó lakossága úgy igyekezett magát egzisztenciájában perspektivikusan biztosítani, hogy a szimbolikus tőke megszerzését ambicionálta; fiait nagy számban taníttatta. A zsidó kiskereskedők pl. sokkal nagyobb arányban iskolázták be gyermekeiket gimnáziumba, mint a keresztény népesség hasonló státuscsoportja. Vagy: az 1930-as évek elején, amikor semmilyen adminisztratív diszkrimináció nem volt érvényben, az orvostanhallgatóknak az egyharmada, a joghallgatóknak hozzávetőleg az egyharmada, s egészében a debreceni egyetem hallgatóinak az egyötöde (a teológiai kart nem számítva) zsidó származásúakból állott. A holocaust után megpecsételte a város számban tekintélyes zsidó közösségének a sorsát, több mint a fele részük semmisült meg fizikai értelemben.

A szekció másik közép-európai témájú előadása, a pozsonyi Elena Mannová igen érdekes referátuma a multinacionális és az etnikai dominancia szempontjából fölöttébb dinamikus Pozsony példáján mutatta be a térségben elérhető tolerancia egyik megvalósulását. Tanulmánya a Regio e számában magyarul is olvasható.

A hazai nemzetiségek közül talán a németek a legasszimilánsabbak. Úgy tűnik, a német diaszpóra máshol szintén könnyen felszívódott a többségi társadalomba, kivált ha apró minoritást képezett. Erre adott példát a görög előadás, L. Sapounaki-Dracaki és Z. Demathas referátuma a görögországi bajor bevándorlók kapcsán. A 19. század elején függetlenné vált Görögország csekély nemzetiségi kisebbségének tekintélyes része került ki bajor katonák itt letelepülő csoportjaiból. A falusi és agrár görög társadalomban szükség mutatkozott olyan idegen bevándorlók letelepedésére, akik valamiféle modernizációs szerepet játszhattak. Ottó király az 1830-as években privilégiumokat biztosított német (bajor) telepeseknek, melynek részeként földet juttatott nekik. Az agrarizált és ugyanakkor a technikai gazdálkodási példamutatás végett kivételezett helyzetbe kerülő kis bajor közösségek azonban nem állandósíthatták gazdasági előnyeiket, s vagy visszavándoroltak Bajorországba, vagy nyomtalanul felszívódtak a görög társadalomba. Ami érdekes: sem az iparosodáshoz, sem az urbanizációhoz nem járultak hozzá döntő vagy látható módon.

Ezzel szemben egy merőben városi bevándorló csoport adaptációját vizsgálta a francia Geneviève Massard-Guilbaud az 1920 és 1940 közötti francia városi

bevándorlás arab vonatkozásait tárgyalva. A korabeli szórványos felmérések adatait elemezve vázolta fel a bevándorlók földrajzi hátterét, a lyoni városi térben elfoglalt változó helyét, magát az etnikai szegregációt és a koherens szinten kimutatható mobilitás alakulását. A két háború között még nem tömeges algériai bevándorlásnak az egyik fő tanulsága, hogy nem hozott létre tartós francia városi arab népeiséget, hiszen nagy volt a visszavándorlás, és ugyanakkor csekély a felfelé irányuló mobilitás esélye.

A városi etnikai kisebbségek kérdése azért izgalmas, mert a modern urbanizáció kulcskérdéseivel összefüggő problémákat érinti különösen extrém példák tükrében. A nagyfokú bevándorlás és a városok gazdasági-társadalmi-kulturális átalakulása egyszerre jelent szinte mindenki számára adaptációs kihívást. Ez a kihívás különösen akut az etnikai másságát nemegyszer teherként, olykor viszont gazdasági előnyként magával cipelő bevándorló számára. Ismertek a szélső helyzetek: a jogi alárendeltséggel küszködő, vagy a politikai diszkriminációtól szenvedő, ám gazdaságilag vitális etnikai csoportok mellett, velük szemben nem kevésbé tanulságos a jogilag egyenrangú, ám gazdaságilag reménytelen kisebbségek problémavilága. Se szeri, se száma a változatoknak, a szinte laboratóriumszerű körülményeknek, amelyek egy-egy esettanulmány keretében módot nyújtanak az urbanizáció, modernizáció, etnicitás egymással bonyolult kapcsolatban álló folyamatainak jobb megértésére. Ezzel az élménnyel ajándékozott meg a strasbourg-i konferencia e szekciója is.

Gyáni Gábor